

Historische Kring Maarssen

Steegstra

MEESTER SCHILDERS

VOOR ONDERHOUD- EN
RESTAURATIESCHILDERWERK

Fazantenkamp 51
3607 CC Maarssen
of
Postbus 1237
3600 BE Maarssen
Telefoon: 03465-63 316

**RADIO - T.V.
ELECTR. HUISHOUDELIJK
+VOORDEEL +VAKMANSCHAP
+KWIEKE SERVICE
radio en t.v. speciaalzaak**

electron

Diependaalsedijk 1, Maarssen
Telefoon 03465-6 20 81/6 86 80

Wij verkopen uitsluitend scharrelvlees en vleeswaren!

Slagerij Dorresteyn

Nassastraat 4
Maarssen

Sinds 1882!

Met scharrevlees eet je gezond!

HISTORISCHE KRING MAARSSSEN

Opgericht 11 september 1972, opgenomen in het verenigingsregister bij de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Utrecht en omstreken onder nummer V. 476918.

Bestuur: J.H. Sagel, voorzitter, Mevr. I.G.M. van Veggel-Teijink, secretaris, Postbus 90, 3600 AB Maarssen, tel.: 03465-67028, Mevr. G.M. Willekes-van Putten, penningmeester, giro 2907376, H. Blaauw, Mevr. A.H. Hogenhout-Hofman, B. de Ruiter, Mevr. S.W. Talen-Stooker, N. van Tricht en A. de Zwart.

Lid van verdienste: Mevr. J.G. Zwijns-Brink (20-02-84)

Redactie: Mevr. A.H. Hogenhout-Hofman, R.H.C. van Maanen, Drs. W. Smits, J.W. Verhoef en J.H. Witte.

Redactieadres: Emmaweg 17, 3603 AK Maarssen, tel.: 03465-71575.

Ledenadministratie: H. Blaauw, Bloemstede 193, 3607 TB Maarssen, tel.: 03465-62425.

Verkoop losse nummers: B. de Ruiter, Nic. Maesstraat 6, 3601 DR Maarssen, tel.: 03465-63599.

16e Jaargang no. 2, augustus 1989

Verschijnt 4 x per jaar

KRINGNIEUWS

De zomervakantie is voor de meesten van ons voorbij en we gaan een nieuw Kring-seizoen tegemoet. In dit Kringnieuws vindt u dan ook al de aankondigingen voor onze avonden in oktober en november, maar eerst volgen een aantal mededelingen over schenkingen die de Historische Kring Maarssen mocht ontvangen en natuurlijk de derde Open Monumentendag. Wij wensen al onze leden veel plezier toe in het komend Kring-seizoen en hopen velen van hen, ook u, welkom te kunnen heten op één van onze avonden.

1. Van ons lid, de heer J.F.P. Kottman, ontvingen wij het mooie boekwerk 'Weggegooid en teruggevonden. Aardewerk en glas uit Deventer vondstcomplexen 1375-1750'. Dit boek bevat artikelen over de opgravingen en het onderzoek in Deventer, plus een catalogus-gedeelte behorend bij de tentoonstelling 'Weggegooid en teruggevonden'. Dit catalogus-gedeelte is ook bedoeld als handboek voor de amateur-archeoloog om laat-Middeleeuws aardewerk te kunnen dateren. Het boek is geschreven door H. Clevis en J. Kottman en uitgegeven door de Stichting Archeologie IJssel/Vechtstreek. De tentoonstelling zal nog te zien zijn in musea in Venlo, Hoorn, Leeuwarden en Nijmegen. Onze hartelijke dank voor deze prachtige aanwinst voor onze bibliotheek.
2. De heer A. Springvloed, ook lid van de Kring, schonk ons een aantal jaargangen van het weekblad 'De Magneet, die trekt'. Ook deze aanwinst, waarvoor wij de heer Springvloed hartelijk dankzeggen, zal een plaatsje krijgen in onze bibliotheek, zodat ook u t.z.t. dit blad nog eens kunt inzien.
3. **Open Monumentendag 9 september 1989.**
Op zaterdag 9 september a.s. wordt al weer de derde Open Monumentendag gehouden. Dit jaar zijn de volgende monumenten opengesteld: het slot Zuilen, boerderij Oostwaard van de familie Peek, de Westhill-kapel, de molens in Oud-Zuilen, café Ome Klaas (kegelbaan) en Raadhoven (einde van de route). Op Raadhoven kan men toegangskaarten krijgen om eventueel de ridderhofstad Bolestein te bezoeken. De Historische Kring Maarssen wenst u alvast een plezierige dag toe.

4. **Eerste ledenavond van het nieuwe seizoen op donderdag 5 oktober 1989**

Op donderdag 5 oktober opent de Kring het seizoen 1989/90 met een lezing over Johan Huydecoper en Philips Vingboons als projectontwikkelaars in Maarsseveen. Drs. K.A. Ottenheim heeft een proefschrift over dit onderwerp geschreven en zal u, ook aan de hand van dia's, laten zien, dat de activiteiten van Johan Huydecoper en Philips Vingboons, die rond 1640/1650 begonnen, eigenlijk te vergelijken zijn met die van de moderne projectontwikkelaars: Huydecoper was degene die grond aankocht en Vingboons zorgde voor de bebouwing, het buitenhuis (plus park) daarop. Hun activiteiten leidden uiteindelijk tot een omwenteling van agrarisch gebied naar buitenplaatsengebied.

Een interessant onderwerp, zo dachten wij, om het seizoen mee te beginnen; een lezing die u zeker niet mag missen. U bent van harte welkom op deze avond, die gehouden wordt in de grote zaal van de Open Hof, Kerkweg 20 te Maarssen, aanvang zoals altijd 20.00 uur.

5. **Ledenavond dinsdag 21 november 1989**

Voor deze avond heeft het bestuur van de Kring prof.dr. J.Th.F. Boeles uitgenodigd, die een lezing zal houden over de invloed van ziekten op de loop van de geschiedenis. Deze invloed was niet gering en vaak mede bepalend voor de afloop van een veldslag of oorlog. Al heel vroeg, bijvoorbeeld bij de kruistochten, speelde deze factor een rol van betekenis. Het leger van de kruisvaarders werd af en toe flink uitgedund door het uitbreken van besmettelijke ziekten, waardoor een tocht totaal kon mislukken. Dit gebeuren heeft zich vele malen voorgedaan in de loop van de geschiedenis, tot in deze eeuw (Wereldoorlog I en II) toe, en heeft telkens in mindere of meerdere mate haar stempel gedrukt op de afloop van een veldslag, revolutie of oorlog. De heer Boeles, een deskundige op dit gebied, zal u aan de hand van dia's, meenemen op een reis door de geschiedenis, waarbij deze invloed van ziekten centraal zal staan.

Het belooft ongetwijfeld een boeiende lezing te worden, waarmee we hopen weer vele leden een plezierige avond te bezorgen.

Deze ledenavond wordt gehouden in de grote conversatiezaal van het bejaardencentrum Merenhoef, Merenhoef 1 te Maarssen; aanvang 20.00 uur.

I. van Veggel-Teijink, secretaris

Van de redactie

1. Het overnemen van artikelen zonder toestemming van de redactie en/of de auteur is verboden.
2. De inhoud van de artikelen is voor de verantwoording van de auteur.
3. Na ruim vijf jaar lid te zijn geweest van de redactie heeft de heer J.W. Witte te kennen gegeven, dat hij wegens andere activiteiten geen tijd meer vrij kan maken voor dit werk. De redactie wil de heer Witte bedanken voor zijn werk en de vele uren die hij gewijd heeft aan het zo goed mogelijk redigeren van ons periodiek.
4. Kopij voor het decembernummer kunt U inleveren **vóór 20 oktober** op het redactieadres.

Geschiedenis van de gemeente Maarssen in de crisistijd 1925-1940 (4)

4. WERKGELEGENHEID, STEUNVERLENING EN ARMENZORG

INLEIDING

De opheffing van het economisch isolement van Maarssen gebeurde aan het einde van de vorige eeuw toen door het graven van het Merwedekanaal de infrastructuur een verbetering onderging. Maarssen was nu aantrekkelijk geworden als vestigingsplaats voor het bedrijfsleven. Doordat het bedrijfsleven groeide, nam de welvaart toe. Drie bedrijven, namelijk de Kininefabriek, Bammens en Twijnstra, waren niet alleen de grootste werkgevers, maar hadden ook invloed op de gemeentepolitiek en kleurden met hun komst de bevolkings-samenstelling van Maarssen. Bammens nam arbeiders mee uit Brabant en bij de komst van Twijnstra ontstond er in de gemeente een Friese 'kolonie'. Een aantal van deze Friese arbeiders komen we weer tegen in Maarssense organisaties.

Ook bedrijven buiten Maarssen, in Breukelen, Utrecht en vooral in Zuilen, geven aan velen een inkomen. Minder opvallend als bedrijfstak is de huishoudelijke betrekking. Vele meisjes en vrouwen waren in betrekking, zowel in de gemeente zelf - de buitenhuizen aan de Vecht boden daartoe de mogelijkheid - alsook in de stad. Het Rooms-Katholieke groepsgevoel was er de oorzaak van dat er een goede begeleiding was van het dorpsmeisje, dat in de stad ging werken.

In de crisistijd werden velen ontslagen of, als je niet ontslagen werd, waren de gevolgen van de crisis voelbaar door de vele kortingen op de lonen. Werklozen ontvingen steun van hun vakvereniging - als ze lid waren - en waren vervolgens aangewezen op de gemeentelijke armenzorg, zoals de ongeorganiseerden, die direkt bij het burgerlijk armbestuur moesten aankloppen. Ook de diaconieën hielpen velen en als de gemeente over een werkverschaffingsproject beschikte, werden werklozen aan het werk gezet. De aanwezigheid van water bood een mogelijkheid tot werkverschaffing, hoewel projecten in dit kader zo schaars waren, dat de gemeentelijke overheid er echt naar moest zoeken.

In navolging van het Nationaal Crisiscomité werden er plaatselijke crisiscomité's opgericht, die het daarvoor bestemde geld ver-

deelden onder de werklozen in de vorm van huurtoelagen, brandstoffentoelagen in de wintermaanden en distributie van levensmiddelen via de plaatselijke middenstand. Het cijfermateriaal in dit hoofdstuk is gericht op die jaren waarbij dit materiaal het meest compleet was. Zo was ik in staat om voor het jaar 1937 een tabel samen te stellen over de uitgegeven bedragen en het aantal geholpen personen door instellingen van bedeling en weldadigheid.

4.1. WERKGELEGENHEID

4.1.1. Werkgelegenheid in Maarssen

Er was in Maarssen een aantal bedrijven dat, gezien het percentage arbeiders dat er werkte, van grote betekenis was voor de werkgelegenheid in Maarssen. Drie van deze bedrijven bepaalden min of meer het economisch beeld. Dat waren de Nederlandse Kininefabriek, de Verzinkkerij v/h Bammens en Twijnstra's Oliefabrieken hoewel de kleinere bedrijven en bedrijfjes gezamenlijk eveneens een belangrijke rol speelden voor het inkomen van een bevolking die in 1927 3099 zielen telde. Vier jaar later, in 1931, was er weinig veranderd in dit beeld. In 1928 vestigde Zwaardekers' Jamfabriek zich in Maarssen en in juni 1933 kreeg de haarden-

fabriek van Jaarsma vergunning om zich aan de Zandweg te vestigen. Pas weer in maart 1939 kom ik in de notulen van de collegevergaderingen een verzoek tegen om een vestigingsvergunning af te geven. De heer Stevenhagen wilde namelijk een vuurwerkfabriek bouwen. Verdere industrievestigingen bleven in de periode 1934-1938 achterwege vanwege de crisissomstandigheden.

In de jaren 1920-1925 vond ook een grote activiteit in de huizenbouw plaats vanwege de komst van bedrijven. Diverse straten ontstonden er, zoals de Friezenstraat, Egink-, Strick van Linschoten- en Cambier van Nootenstraat. Ook in de Lanen werden arbeiderswoningen gebouwd, zoals ik reeds eerder beschreef, op de grond die de gemeente van de heer Royaards kocht en waar ruimte was voor twaalf woningen.

In 1931 was bij sommige bedrijven een drastische inkrimping in het aantal arbeiders, en stonden er vijftig werklozen bij de plaatselijke arbeidsbeurs ingeschreven.

Hieronder wil ik een summiere beschrijving geven van de drie grootste werkgevers in de gemeente Maarssen.

In 1850 richtte P. Bammens in Geertruidenberg een bedrijf op, dat zich na de eerste wereldoorlog in Maarssen vestigde onder de naam N.V. Plaatwerkerij en Verzinkerij v/h Bammens en Zn. Op dat moment waren er vijftien arbeiders in dienst van het bedrijf. De arbeiders die met het bedrijf uit Brabant meekwamen, gaven de Maarssense bevolkingsopbouw een Brabants tintje, hoewel dit zich niet groots manifesteerde zoals dat het geval was bij de Friese arbeiders. De grond waarop het bedrijf zich vestigde, was eigendom van A.R. van Linge, directeur van de Kininefabriek, die ook tot president-commissaris van dit nieuwe bedrijf benoemd werd.

In 1904 vestigde de Kininefabriek zich definitief in Maarssen onder de naam 'N.V. Nederlandsche Kininefabriek Van der Woude en Van Linge', genoemd naar de beide pioniers. Zoals ik reeds beschreef werd het bedrijf de grootste werkgever in Maarssen en was directeur Van Linge van grote betekenis voor de gemeente als financier - ik denk aan

de bouw van de naar hem genoemde brug over de Vecht -, alsook in de gemeentepolitiek, hoewel hij zelf nooit op de verkiezingslijst van 'De Vrijheidsbond' voorkwam. Van Linge trok zich in december 1929 als directeur terug en overleed in 1933 op 63-jarige leeftijd.

In 1921 kwam uit het Friese Akkrum het bedrijf van Twijnstra's Oliefabrieken N.V. zich in Maarssen vestigen. Voor de gehuwde arbeiders die met het bedrijf meekwamen werden in 1922 25 woningen gebouwd. Zo ontstond er een Friese kolonie in Maarssen: de Friezenstraat. Enkelen van hen, Wedman en de gebroeders Veldstra, komen we later tegen in de Maarssense drankbestrijding en de plaatselijke afdeling der SDAP en hun bedrijf werd in 'Het Blauwe Sein', het orgaan van het Maarssensch Drankweer Comité, als voorbeeld genoemd van de geheelonthoudersmentaliteit. (90) In een artikel wordt de aankomst van de Friese arbeiders beschreven. (91) 'Het was een lange, vermoeiende treinreis geweest die om 11 uur 's avonds - het was een zondag in 1921 - op het Utrechtse station eindigde. Daar stond de heer K. Kuiken de ploeg uit Akkrum op te wachten. Hij zou de leiding hebben bij de bouw en de installatie van de nieuwe fabriek in Maarssen. We dronken eerst nog een kopje koffie in 'De Witte Os', toen een café dicht bij de Catharijnebrug. Daarna gingen we naar Maarssen. Lopend. Sjouwend met grote koffers en zware plunjezakken, liepen we richting Maarssen. Het was stikgedonker op de weg en Nieuw-Zuilen bestond toen nog niet. Er waren alleen maar weilanden en volkstuintjes. Diep in de nacht zaten we hijgend en puffend op de paardenvoerbak voor café Wed. Griffioen (naast de Kininefabriek) uit te rusten.'

Er was reeds een loods gebouwd met elf slaapplekken voor de grondwerkers, die bij de bouw meehielpen. De andere grondwerkers waren op verzoek van het Maarssense college ingeschakelde werklozen uit de gemeente. Na een jaar bouwen werd de fabriek op 10 juni 1922 geopend.

Een niet te verwaarlozen factor in een agrarische gemeenschap waren de veehouders- en tuinbouwbedrijven, die erg belang-

Café Wed. Griffioen aan de Amsterdamse Straatweg.

rijk waren voor de werkgelegenheid. Bij de volkstelling van 1930 waren daar 158 werkrachten werkzaam.

Minder opvallend maar toch van groot belang zijn de 146 werknemers in huishoudelijke betrekkingen, waarvan 131 vrouwen.

4.1.2 Werkgelegenheid buiten Maarssen

In het naburige Breukelen, Utrecht, maar vooral Zuilen waren bedrijven, die door hun grootte veel betekenis hadden voor de Maarssense werkgelegenheid, hoewel de stad Utrecht het grootste deel van het arbeidersleger leverde. In noot negen in de bijlage geef ik een summier opsomming van deze bedrijven, waarvan het zeker is dat er Maarssenaars werkten omdat de burgemeester in 1932/1933 de minister van Sociale Zaken het verzoek deed om de steunregeling ook op Maarssense werklozen van deze bedrijven van toepassing te verklaren. De bronnen geven behalve de aantallen geen verder inzicht in het arbeidsleven in deze bedrijven. Er is echter één uitzondering

en wel een artikel over de steenfabriek 'De Volharding'. (92)

'De werkdag was erg lang en begon 's morgens om zes uur. Niet alleen de mannen, ook de vrouwen moesten meewerken. Voerden de mannen de klei aan, de vrouwen moesten de stenen opzetten, zodat ze drogen konden. Om kwart voor twaalf luidde er een bel, dan mochten de vrouwen thuis de aardappelen op gaan zetten. Er was een schafttijd van circa twee uur. Dan ging het werk weer continu door tot 's avonds half zeven. Als de kinderen van school kwamen, dan moesten ook zij in de fabriek komen werken. Gebeurde dit niet, dan mochten de gezinnen niet langer in de steenovenhuisjes blijven wonen, waarvoor zij vijf en zeventig cent per week huur moesten betalen. 's Zaterdags werd er iets korter gewerkt, namelijk tot vier uur, want dan konden de mannen naar de scheerwinkel en de vrouwen hun inkopen doen. De zondag werd door de mannen gebruikt om elkaar in de kroeg op te zoeken, waar een groot gedeelte van het loon

in bier en jenever werd omgezet. 's Maandagmorgens werd er eerst 'gelapt'. Van de bij elkaar gekregen centen werd eerst een hele of halve kan jenever gehaald bij Wed. De Leeuw. Na de gezamenlijke dronk kon het werk beginnen. De meesten hadden hun eigen stukje land, zodat ze voor de winter-voorraad aardappels konden zorgen. Ook hield ieder meestal twee varkens, waarvan de één gebruikt werd voor de eigen slacht en de ander verkocht werd om hiervan het meel te kunnen betalen, dat het hele jaar bij de molenaar op de pof gehaald was.'

Vooraf voor meisjes en jonge vrouwen betekende de huishoudelijke betrekking een belangrijke werkgelegenheid. Binnen het dorp maar ook vaak daarbuiten in de stad. Bij het vertrek uit Maarssen om als dienstmeisje dag en nacht in betrekking te gaan was het altijd maar weer de vraag in welke omgeving zo'n meisje kwam. Het zegt kennelijk meer over het Rooms-Katholieke groepsgevoel dan over de gevaren van de stad, dat er een organisatie was die haar doelstelling reeds in de naamgeving droeg, nl. 'De Rooms-Katholieke Vereeniging ter Bescherming van Meisjes'. Correspondente in Maarssen was Marie van Wijk die voorlichting gaf aan meisjes die in de stad gingen werken. De stationsmedewerkers van de vereniging waren herkenbaar aan de witte gele band om hun arm, boden hulp en wezen de weg in een vreemde stad. De vereniging had vele onderafdelingen. Het zgn. stadsonderzoek was bedoeld om lijsten met betrouwbare betrekkingen samen te stellen. De infor-

matie over deze betrekkingen, waarnaar geestelijken tijdens hun huisbezoeken informeerden binnen hun parochie, werd aan de vereniging doorgespeeld. Mocht een en ander dan toch verkeerd aflopen dan was daar nog de St. Annavereniging, die zich richtte op de hulp voor ongehuwde moeders.

De vereniging werd financieel gesteund door katholieke bedrijven, zoals Peek en Cloppenburg en Vroom en Dreesmann.

4.2. WERKLOOSHEID

4.2.1. Gevolgen van de crisis

De burgemeester onderstreepte veelal in zijn nieuwjaarsrede in de raad de belangrijkheid van de bedrijven in de gemeente en het toegenomen welvaartspeil. Ook noemde hij dan de bedragen die in het vorige jaar waren uitgegeven aan werklozensteun, ter ondersteuning van zijn betoog, dat het bedrijfsleven onmisbaar was en gestimuleerd moest worden.

Werd er in 1923 nog f 1400,- aan werklozensteun uitgegeven, in 1924 was dat nog maar f 59,-. Pas na 1930 wordt de crisis voelbaar en neemt het aantal werklozen in aantal toe en als je niet werkloos raakte merkte je dat wel op een andere manier, want 'op nieuwjaarsdag kreeg je op kantoor f 1,- en een sigaar; de sigaar bleef, de gulden niet vanwege de crisis.' (93)

Het aantal werklozen in de jaren dertig is nogal wisselvallig zoals uit onderstaande cijfers blijkt.

Maand/jaar	Maarssen-Maarsseveen		totaal
november 1933	59	37	96
juli 1935	48	21	69
januari 1936	96	45	141
februari 1936	89	42	131
maart 1936	70	36	106
april 1936	78	33	111
augustus 1936	70	24	94
januari 1937	82	47	129

Bron: Diverse uitgaven van het Utrechtsch Nieuwsblad door de jaren.

Op 22 september 1931 werd de N.V. Olieraffinaderij 'Zuilen' stopgezet en stonden er zo'n dertig arbeiders op straat. In januari 1932 lopen de bedrijfsresultaten van Twijnstra terug vanwege de slechte situatie in de Nederlandse veehouderij. Loonsverlaging en arbeidstijdverkortung waren het gevolg. Vanaf februari 1932 werd er nog maar vijf dagen gewerkt. De voorraden hoopten zich op en de afzet liep sterk terug. In mei 1933 wordt met verlies gewerkt, zodat er vijftientwintig arbeiders ontslagen worden. Er trad een lichte verbetering op, maar ondanks dat werden de lonen met 10 % verlaagd.

Ook in de veehouders- en tuinbouwbedrijven moesten er arbeidsplaatsen vervallen en steeds weer opnieuw moest de burgemeester de minister van Sociale Zaken verzoeken om de steunregeling van toepassing te verklaren voor die bedrijven die tot dan toe buiten de crisis gebleven waren. De werkloosheid in de bouwvakken was erg groot. Werkgevers- en werknemersorganisaties verzochten het college steeds weer oog te hebben voor de bijzonder slechte situatie in de bouw. De RK. Werkliedenvereniging verzoekt het college (94) om er bij de regering op aan te dringen de werkloosheid in de bouw tot crisiswerkloosheid te willen verklaren. Het college zal dit echter niet doen, omdat de regering wel goede redenen zal hebben voor haar houding in deze. De burgemeester voegt hieraan nog toe dat het voldoen aan dit verzoek de mogelijkheid van loondaling voor de bouwvakarbeiders zou kunnen tegenhouden. Een ander verzoek van de Nederlandse Aannemersbond, de Patroonsbond voor de Bouwbedrijven en de Nederlandse RK. Bond van Bouwpatroons vraagt (95) om het gemeentelijk werk niet in eigen beheer uit te voeren, maar dit uit handen te geven. Ook individuele werknemers doen dergelijke verzoeken aan het college. Aannemer Brinkhof verzoekt in aanmerking te mogen komen voor gemeentewerk en ook timmerman Smit zit te wachten op een opdracht van de gemeente. Ook op de jaarwedden van de burgemeester, ontvanger en secretaris werd gekort, evenals op het salaris van het rijks- en gemeentepersoneel. Gedurende een periode van drie jaar

- met ingang van 1 september 1932 - werd er 2½ % gekort op de eerste duizend gulden voor ongehuwden en voor gehuwden op de eerste tweeduizend gulden. Boven deze bedragen zal voor 5 % gekort worden.

De beide secretarie-ambtenaren, in dienst van Maarssen en Maarsseveen, komen door een vergissing in een erg ongunstige positie terecht omdat beide gemeenteraden dit kortingsbesluit genomen hadden.

De heer Koenders van de Algemene Bond van Politiepersoneel in Nederland kwam praten op een collegevergadering over de korting op de salarissen van de veldwachters. De burgemeester stelt, dat de financiële positie van de veldwachters behoorlijk is en dat de kosten van levensonderhoud gedaald zijn, zodat een korting op deze salarissen niet onbillijk geacht moet worden. (96) In juni 1934 vindt er een salarisverhoging plaats voor het gemeentepersoneel, omdat de pensioenbijdrage verhoogd is, maar het college beoordeelt, dat de lonen van het gemeentepersoneel deze verhoging nog best kunnen hebben en besluit de raad geen salarisverhoging voor te stellen. Op 1 januari 1936 wordt nogmaals een korting van 2½ % doorgevoerd op het jaarsalaris van gemeentepersoneel.

Als burgemeester Van Haselen in april 1939 in Maarssen wordt geïnstalleerd, geven een aantal sprekers een beeld van de situatie in Maarssen. (97) 'De heer Velders (SDAP) zegt, dat ook hij verheugd is met deze benoeming. U komt in een gemeente, die nog niet gesaneerd is. Werkloosheid is groot en de neringdoende middenstand groeit wel, doch alleen in aantal. Een groep kleine tuinders en boeren voert een zwaren strijd. De heer Spelt (Chr. Onafhankelijk) heet den nieuwen burgemeester welkom en spreekt o.m. de hoop uit, dat in het vervolg de persoonlijke tegenstellingen geen invloed meer zullen hebben. Spreker memoreert de slechte woningtoestanden, de tuinders gaan ten onder, de buitenplaatsen staan leeg en de middenstanders hebben slechts een geringe nering. Dan sprak de heer A.P. Duynstee (RK) die op het groot aantal armlastigen wees.'

Sommige prijzen van levensmiddelen wer-

den verlaagd. In 1932 werd in twee maanden tijds de melkprijs per liter verlaagd van 10 cent naar 8 cent. In april 1933 werden de huren verlaagd van de woningen in de Cambier van Nootenstraat, hetgeen een tekort van f 2800,— per jaar veroorzaakte op de gemeentebegroting. De heer Suring stelde voor in de raad (98) om deze woningen te verkopen, omdat het tekort voor de gemeente steeds groter zou worden. Ook konden werklozen hun waterleidingkosten steeds moeilijker betalen. Ook de heer Vroege van het waterleidingbedrijf verschijnt op een collegevergadering om over deze problemen te praten en naar de mogelijkheden van inning te zoeken. (99)

Maand/jaar	ingelegd	terug	+/-
febr. 1932	f 11.821,75	f 4.205,94	+ f 7.615,81
mei 1932	- 11.216,13	- 10.942,33	+ 273,80
dec. 1935	- 6.015,55	- 10.514,15	- 4.498,60
jan. 1936	- 9.736,60	- 11.434,50	- 1.697,91
dec. 1936	- 7.832,06	- 5.926,52	+ 2.005,54

Ook de middenstand ondervond de gevolgen van de crisis. In 1934 speelde in de gemeenteraad de kwestie van de verruiming van de zondagsverkoop. Deze verruiming was een crisismaatregel om de winkeliers tegemoet te komen. Maar er speelde ook iets anders mee, want het raadslid Pars betoogde 'dat hij het betreunde, dat in deze zware en moeitevolle tijden de Staten-Generaal - spreker bedoelde uiteraard de wetgever - hebben gemeend uitkomst aan den middenstand te kunnen bieden door in meerdere mate af te wijken van het Gebod, daarmede dus uitsprekende aan menschelijke uitvind-selen meer waarde toe te kennen dan aan den zegen Gods, die alleen rusten kan op gehoorzaamheid Zijner geboden. Blijkbaar verkeert de heer Pars in de meening, dat het oogmerk van de totstandkoming van de Winkelsluitingswet 'zondagsheiliging' is geweest. In dit verband hebben wij de geschiedenis van de totstandkoming der Winkelsluitingswet nog eens nagegaan en moeten wij met nadruk doen uitkomen, dat dit geenszins het geval is geweest.' (101)

Het college besluit om op een eerder

Het plaatselijke crisiscomité heeft reeds enkele malen de kosten voor haar rekening genomen, maar het voorstel van de heer Vroege is om de kosten van de waterleiding in de huishuur door te berekenen, zodat er dan minder kans op achterstallige betalingen ontstaat, omdat er anders uithuiszetting dreigt.

In de jaren 1934 en 1935 verlaagt het electriciteitsbedrijf ook haar prijzen. Het tarief per kwh daalt van 27 cent naar 22 cent.

Het Utrechtsch Nieuwsblad geeft onder het hoofdje 'Maarsse spaart minder' (100) een overzicht van het ingelegde en uitbetaalde spaargeld op de Rijkspostspaarbank:

genomen besluit terug te komen, waarin zij zich uitsprak tegen verruiming van de zondagsverkoop, tevens onder druk gezet door een petitie van de gezamenlijke Maars-sense winkeliers. Er was vooraf door de gemeente een enquête gehouden omtrent de vraag hoe de middenstand dacht over deze verruiming. De meerderheid van de middenstand had positief gereageerd. De winkeliers schrijven, dat zij het 'een ernstiger feit achten, en voelen ons daarover ten zeerste gegriefd, dat enkele leden van Uw college als argument tegen de waarde van de enquête naar voren brachten, dat daarbij voorgestemd zou zijn door winkeliers, die uit hoofde van hun politieke of geloofsovertuiging tegen hadden moeten stemmen. Waar moet het heen, wanneer de uitslag ener stemming niet wordt beoordeeld naar de concrete resultaten doch naar de wijze, waarop deze leden meenen, dat gestemd had moeten worden?' (102) Ondergetekenden achten het besluit onhoudbaar geworden, doordat in de raadszitting van 5 oktober 1934 van de gemeente Maarsseveen, de verruiming van de zondagsverkoop wel is

aangenomen. Hierdoor zullen in dezelfde straat aan de ene kant de winkels open zijn en aan de andere kant gesloten moeten blijven. Ook had de middenstand te maken met oneerlijke concurrentie van de uitverkopen van de zgn. 'vliegende winkels'. 'De vliegende winkel, welke eenige dagen gehouden werd in een der lokalen van Concordia' (103) moest volgens de middenstand verboden worden, omdat deze geen legesgeld behoeven te betalen en de winkelhoudende middenstand wel.

In oktober 1936 komt het blad 'De Spiegel' met een reportage over een dag werkloosheid. 'De veronderstelling wordt wel eens gehoord, dat de meeste werklozen hun tijd in volledig niets doen zouden doorbrengen. Dit is buitengewoon onbillijk. Zeker, ze zijn er, die niet beter weten te doen dan hun handen in de zakken loom bij bruggen te staan of langs de straten te slenteren. Ze zijn er, die slap en traag in een stoel liggen, hun sigaretje rookend, zich vermakend met de radio en . . . moeder de vrouw maar laten tobben. Maar zij zijn geen typen van den werkloze. Gelukkig niet.' (104)

Gelukkig schrijft het blad zelf al dat deze reportage over een dag werkloosheid gaat. Tot slot van deze paragraaf een briefje van een moeder aan het college en een voorval waardoor het rustige dorp in beroering kwam en waarbij de eigenlijke oorzaak teruggevoerd werd tot het werkloos zijn.

Maarssen, 23-1-1938

Mijnheeren,

Met deze wil ik U vragen of er geen maatregelen kunnen genomen worden tegen die gokkasten die in de cafee staan. Daar mijn zoon daar altijd zooveel op vergokt mijn man verdient maar een klein loontje dus dat geld dat mijn zoon verdient heeft ik ook hard nodig. Ik heeft hem vorige week zaterdag eens gekonterleerd en ik had in de gaten dat hij 7 gulden kwijt was. Een drinker is het niet dus hij is ze alleen maar kwijt geraakt op de zoogenaamde fruitkasten het is niet alleen voor mij maar ik heeft er al meer vrouwen over

hooren klagen deze kasten hebben voor een paar jaar ook al gestaan en toen was ik al blij dat ze verboden werden maar nu is het nog veel erger omdat er zoo wijnig verdient wort. (105)

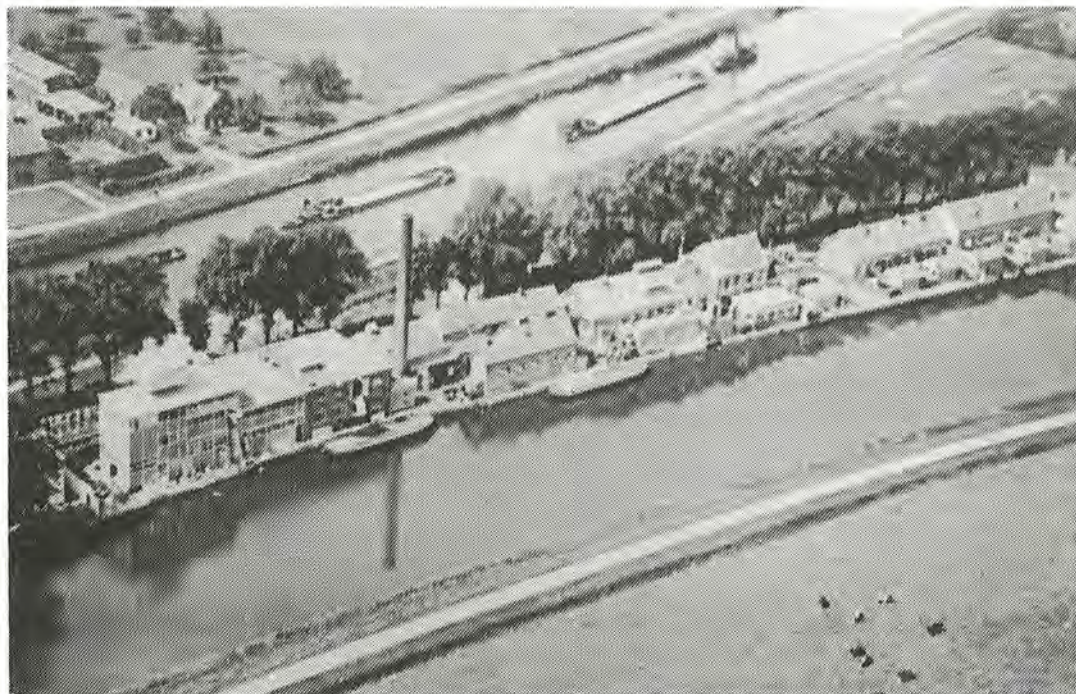
Hoogachtend

Deze moeder kan min of meer gerust zijn, want drie maanden later, op 24 april 1938, werd een verordening afgekondigd, waarbij het verboden werd dat er speelautomaten voorkwamen in voor het publiek toegankelijke ruimten.

Op zaterdag 9 april 1938 vond er in Maarssen een moordaanslag plaats, waarbij een 23-jarige, werkloze jongeman uit Teteringen, drie revolverschoten loste door een deorraampje op zijn ex-verloofde, Mej. K. Tijdens de terechtzitting werden er voor deze daad verzachtende omstandigheden aangevoerd, omdat de jongeman werkloos was en zijn a.s. schoonmoeder hem met dit werkloos-zijn herhaaldelijke malen gekrenkt had en haar dochter ertoe had aangespoord de verlovings uit te maken. Toch was een gevangenisstraf van vier jaar de uitspraak. (106)

4.2.2. Werkverschaffingsprojecten en steunverlening

Werklozen, die geen steun meer ontvingen van hun vakvereniging, de 'uitgetrokkenen', of degenen die geen lid waren van een vakvereniging, de 'ongeorganiseerden', waren voor steun aangewezen op de gemeentelijke overheid. De gemeente zocht naar werkverschaffingsobjecten. Het plan ontstond om de Vecht binnen de bebouwde kom te laten uitbaggeren. Voor het baggeren moest de toestemming verkregen worden van de Provinciale Rijkswaterstaat en voor het storten van de bagger in een Maarsseveens trekpat, eigendom van de heer Van 't Veld, moest de toestemming verkregen worden van de genie. Reeds eerder was toestemming verkregen om stadsvuil in dit trekpat te storten, maar hiervan was nooit gebruik gemaakt. Ook bij het doortrekken van de waterleiding in 1931, op het Zandpad in de richting van 'Cromwijck' werden

De Nederlandse Kininefabriek.

werklozen ingeschakeld, alsook bij de verbetering van de Lanen en de riolering in de Kaatsbaan. Vanwege de koude stond het college toe om de oude brandweerjassen die op de zolder van het koetshuis lagen, aan werklozen in de gemeentelijke werkverschaffing uit te delen, echter met dien verstande 'dat eerst de slechtste jassen zullen worden verstrekt'. (107) De gemeente-architect kreeg opdracht om toe te zien, dat dit ook inderdaad gebeurde.

In 1931 werd op de gemeentebegroting f 2000,- uitgetrokken voor de kosten van werkverschaffing en in 1932 werd dit bedrag met f 500,- verhoogd. In 1932 verzocht het college de bemiddeling van notaris James om het mogelijk te maken dat de sloot langs het zgn. 'Boerenland' aan de Achterstraat gedempt kon worden. Op de eerste plaats een project voor de werkverschaffing en voorts zou een betere situatie verkregen worden omdat de sloot een verzamelplaats geworden was van vuil en andere ongeregelheden. De totale kosten zullen f 4000,- zijn en zal voor ongeveer twaalf weken twaalf werklozen aan werk helpen. Het egaliseren

en plaatsen van een afscheiding levert voor nog eens vijf mannen voor drie of vier weken werk op. Maar de formele toestemming wil niet zo vlotten, zodat het college nogmaals - het eerste verzoek was van 29 april 1932 - de medewerking vraagt van notaris James. Het is inmiddels al 11 januari 1933. De notaris is namelijk rentmeester van Mevr. de Douarière Jhr.Mr. J.H. van Haersma de With, geb. Van Weede uit Putten, eigenaresse van de sloot, terwijl haar broer, Jhr.Mr. R.E.W. van Weede te Velp, voor een kwart gedeelte vruchtgebruiker is.

Een ander project in 1932 was het rooien van dode bomen op het terrein van huize 'Ter Meer'. Het hout zal door de gemeente onder de werklozen verdeeld worden. De gemeenteraad stelt nog eens duidelijk dat de tijd, die wordt doorgebracht bij de gemeentelijke werkverschaffing, meetelt bij de tijd dat men steun geniet, zodat zij niet in een gunstiger positie geplaatst worden dan die werklozen, die niet bij de gemeentelijke werkverschaffing ingeschakeld zijn.

Wanneer het bestuur van de Christelijke School in april 1933 een bedrag van f 900,-

vraagt ter verbetering van het schoolplein, pakt de gemeente dit aan als project voor de werkverschaffing. Ook in dit jaar, in november, onderhandelt het college met het waterschap 'De Hooge en Lage Weide' over een ander werkverschaffingsproject. Ook nu weer een baggerwerk, namelijk dat van de Stadswetering. Zes werklozen zullen voor een periode van negen weken werk hebben. De Stadswetering was een natuurlijke lozing naar de Vecht en sinds vele jaren in onbruik toen de Molenvliet gegraven werd. Het plan vond geen doorgang omdat er op dat moment, in oktober 1934, slechts vijf werklozen steun trokken waaronder geen enkele grondwerker.

De RK. Werkliedenvereniging verzocht het college om werklozen tewerk te stellen bij het aanleggen van gasleidingen, hetgeen in augustus 1934 ook ingewilligd werd. Of dit project vergt zoveel tijd, of het aantal werklozen is zo variabel, in ieder geval was er geen werkloze grondwerker meer beschikbaar voor het uitbaggeren van de Stadswetering.

De gemeentelijke werkverschaffing veroorzaakte concurrentie op de arbeidsmarkt, zoals blijkt uit een motie van juni 1936 van de RK. Landarbeidersbond 'St. Deus Dedit' over het te laag vastgestelde uurloon van f 0,35 van bij boeren tewerk gestelde werklozen.

De werkloosheidsverzekering stond nog in de kinderschoenen. De wetgeving op dit gebied dateerde uit de Eerste Wereldoorlog en zou geen stap verder komen. De vakbonden waren de dragers van een vrijwillige verzekering. Hun daarvoor bestemde kassen werden gevuld uit de contributies; de overheid voegde daar een subsidie aan toe. De zo verkregen geldmiddelen stelden de bonden in staat hun werkloos geraakte leden gedurende een reglementair bepaalde tijd van een uitkering te voorzien. Was die periode afgelopen, dan waren de 'uitgetrokken', evenals de 'ongeorganiseerden' aangewezen op de steun, dat wil zeggen op de Armenwet van 1912 die door de gemeenten werd uitgevoerd.

In januari 1932 stelt de SDAP'er Veldstra, gesteund door de raadsleden Suring en Pars,

dat hij de steunverlening gaarne verhoogd zag van negen tot twaalf gulden per week omdat in verschillende gemeenten dit bedrag ook uitbetaald werd. De burgemeester zegt dat, wanneer men het hart moet laten spreken, iedereen voor een hoger bedrag is, maar dat de ervaring heeft geleerd, dat er een prikkel aanwezig moet zijn. Deze prikkel moet zo sterk mogelijk zijn, opdat de werkloze erop uit gaat om werk te zoeken. Vier maanden later, in mei 1932, is het voorstel van het college aan de raad om het loon voor werkverschaffing, thans drie gulden, te verlagen naar twee gulden vijftig per dag. Raadslid Pars stelt voor om dit bedrag vast te stellen op twee gulden vijfenzeventig, hetgeen aangenomen wordt. Vanuit het gezichtspunt van het college is deze voorgestelde verlaging begrijpelijk, omdat in de periode van 1 januari tot medio april een bedrag van f 4500,- werd uitgegeven aan werklozensteun - voor de gewone armenzorg werd in dezelfde periode bovendien nog eens f 2100,- uitgegeven. Ook de in de steunregeling opgenomen kindertoeslag van vijftig cent voor de eerste twee kinderen en een gulden voor elk volgend kind, werd vastgesteld op vijfenzeventig cent voor elk kind. Als de werkloze een huur had van meer dan een rijksdaalder per week, dan was in het steunbedrag een huurtoeslag opgenomen. Daarbij kwam dat er in de wintermaanden - van november tot en met maart - aan werklozen een gulden per week aan brandstoffentoeslag werd uitbetaald.

Aan het eind van de beschreven periode, 1940, werd er op de gemeentebegroting een bedrag van f 8000,- gereserveerd voor steun aan werklozen. Ondanks het dagelijks stemmen kwam er steunfraude voor. De heer Arie B. ontving ten onrechte f 4,66 gemeentelijke steun, omdat hij verdiensten van een week - zeven gulden - niet had opgegeven. Het gezin, bestaande uit zes personen, werd daarom zeven weken van steun uitgesloten. Tussen de burgemeester en de Minister van Sociale Zaken vond telegrafisch contact plaats om de heer B., na deze zeven weken, weer steun te geven.

Ook het gezin van W. kreeg een tijdlang geen steun meer vanwege steunfraude en nadat

raadslid Hendriks hieromtrent vragen stelde, staat er in de college-notulen geschreven, dat het burgerlijk armbestuur zelfs niet aan een raadslid verantwoording schuldig is.

4.2.3. Crisiscomité

In december 1931 komt 'De Spiegel' onder het hoofd 'Het lenigen van crisissnood: Onze Prinses houdt de edele tradities der Oranjes in eere' (108), met een reportage over de oprichting van het Nationaal Crisis Comité. Prinses Juliana sprak voor de NCRV-radio de installatierede uit. De Prinses, die ook erepresidente werd, nam het initiatief en de Koningin werd Beschermvrouwe. Jhr. Van Citters werd voorzitter van het N.C.C. Ook waren de eerste giften al binnen. De koningin had tienduizend gulden gegeven. Prinses Juliana dertigduizend en de Koningin-Moeder tweeduizend. De regering stelde driekwart miljoen gulden beschikbaar.

Reeds in noot vier van de bijlage zagen we dat op initiatief van de burgemeester een plaatselijk crisiscomité opgericht werd met daarin plaatselijke notabelen. Ook was er een subcommissie ingesteld om een onderzoek verrichten teneinde iets te doen aan de ledigheid bij jeugdige werklozen' (109). Ontwikkeling en ontspanning waren oplossingen waarop men zich richtte. Jeugdige werklozen boven de zestien kunnen, als ze dat willen, al over een zinnige bezigheid beschikken, namelijk collecteren voor het crisiscomité. Ook andere organisaties zochten naar dagvulling voor werklozen. Zo vond er een overleg plaats tussen het college en afgevaardigden van de Maarssense Bestuurdersbond, de RK. Werkliedenvereniging en van de Nationaal Christelijke Vakbeweging ter bespreking van plannen tot realisering van ontwikkelings- en ontspanningsmogelijkheden. Een vijftigtal werklozen had op een vergadering hieromtrent ook al hun wensen naar voren gebracht. Het probleem was een verlicht en verwarmd lokaal waar de activiteiten konden plaats vinden. In eerste instantie werd gedacht aan de zolder van het gymgebouw aan de Gaslaan, maar later vernemen we dat 'Concordia' een lokaal voor vijftig gulden per maand - voor twee middagen en twee avonden per week - aan de gemeente wil

afstaan. Het 'Comité voor Ontwikkeling en Ontspanning voor werklozen' wordt in het leven geroepen en in maart 1934 organiseert dit comité een verloting om aan geld te komen waarmee materialen en spelen gekocht kunnen worden. In het gemeentearchief kom ik vanaf 1931 circulaire tegen van het N.C.C. 'betreffende het verlenen van hulp, noodig door de langdurige werkloosheid'. In de oprichtingsmaand, december 1931, reeds de eerste want 'voor werklozen blijkt de steunverlening te laag, dat het verschaffen van extra hulp voor aanschaffing van kleding, schoeisel, beddegoed e.d. noodzakelijk is' (110). Het N.C.C. is, middels de plaatselijke comité's belast met deze extra hulp. Over een periode van een jaar wordt er twintig cent per ingezetene vastgesteld. De hulp wordt individueel gegeven en zal zo veel mogelijk in natura geschieden. Ongeorganiseerden moeten rechtstreeks aanvragen bij het plaatselijke comité, terwijl georganiseerden hun aanvraag moeten indienen via hun vakvereniging. Er worden brandstoftoelagen, kerstgaven en tegemoetkomingen in ziekenfondspremies gegeven. In mei 1936 besluit de gemeente Maarssen om per week honderd blikken gehakt te kopen die onder werklozen gedistribueerd zullen worden. Gemeentelijke inkoop prijs is f 0,32½ en de verkoopprijs is f 0,35. In 1937 volgt de distributie van verse zeevis en bak- en braadvet.

Werklozen genoten twee soorten van ondersteuning. Steun A, de financiële steunregeling en steun B, de verstrekking van goederen, die uitsluitend geschiedde via de winkeliers uit Maarssen. Ook hier ontstonden problemen omdat de winkeliers hun goederen niet snel genoeg betaalden en het college bepaalde dat in het vervolg direct bij aflevering der goederen voldaan moesten worden.

Noten bij hoofdstuk 4: 'Werkgelegenheid, steunverlening en armenzorg.

90. 'Het Blauwe Sein', december 1927; KDC Nijmegen.
91. C. Schaper in UT-Broekjes, orgaan van en voor het personeel van U. Twijnstra's Oliefabrieken

- N.V., Akkrum-Maarssen, no.41 juli 1962, jubileumnummer.
92. 'Uit het leven van een steenovengezel', de heer R. Pos, in de Periodiek van de Historische Kring Maarssen, no. 3, november 1977, blz. 64.
 93. Brief van J. van Veldhuizen te Maarssen, d.d. 14-2-1984.
 94. Archief Maarssen: notulen van B&W, 1 juni 1932.
 95. Archief Maarssen: notulen van B&W, september 1932.
 96. Archief Maarssen: notulen van B&W, 15 juni 1932.
 97. Utrechtsch Nieuwsblad, 5 april 1939
 98. Archief Maarssen: Raadsnotulen, 29 juni 1933.
 99. Archief Maarssen: notulen van B&W, 28 november 1933.
 100. Utrechtsch Nieuwsblad, 15 januari 1936.
 101. Archief Maarssen: Raadsnotulen, 11 oktober 1934.
 102. Archief Maarssen: correspondentie-archief, petitie van de Maarssense winkeliers aan de gemeenteraad, d.d. 6 oktober 1934.
 103. Archief Maarssen: correspondentie-archief, brief van 5 juni 1935.
 104. De Spiegel, 10 oktober 1936.
 105. Archief Maarssen: correspondentie-archief, brief van 23 januari 1938.
 106. Utrechtsch Nieuwsblad, 9 april 1938.
 107. Archief Maarssen: notulen B&W, november 1931.
 108. De Spiegel, 12 december 1931.
 109. Utrechtsch Nieuwsblad, 23 december 1931.
 110. Archief Maarssen: correspondentie-archief, circulaire van december 1931.

Ton Heus

Noot 9:

aantal werknemers (1930)

Ned. Staalfabrieken v/h de Muinck Keizer, Zuilen	600
N.V. Werkspoor, Zuilen	1200
N.V. Borstelfabriek, Zuilen	118
Olieraffinaderij 'Zuilen'	30
N.V. Industriële Maatschappij Bronwasser, Breukelen	140
Steenfabriek 'Volharding', Zuilen	45

De historische betekenis van Liudger, de geloofsverkondiger uit de Vechtstreek

In het artikel 'Over de Sweserengse weg naar de vroege middeleeuwen' (1) schreef ik dat de missionaris Liudger waarschijnlijk afkomstig was uit Swesen, een verdwenen naam voor een plaats die ooit gelegen heeft aan de Vecht tussen Utrecht en Maarssen. Aangezien Liudger een uiterst belangrijke rol heeft gespeeld bij de kerstening van ons land en van een groot deel van Duitsland, wil ik nu nader ingaan op de historische betekenis van deze man, die zo dicht onder Maarssen geboren en getogen is. Daarmee werpen we tevens een blik op de geschiedenis van onze omgeving in de zevende en achtste eeuw.

DE VECHTSTREEK: FRIES OF FRANKISCH?

In zijn artikel over Liudger uit 1978 vroeg de heer Van Veldhuizen zich af, hoe de voorouders van Liudger, die Friezen waren, in de Vechtstreek terecht waren gekomen. Hij kon

daarvoor moeilijk een verklaring vinden en veronderstelde dat het wellicht om Friese invallers ging. (2) Het is echter helemaal niet uitgesloten dat Liudgers familie oorspronkelijk uit de Vechtstreek kwam. We moeten niet vergeten dat in de vroege middeleeuwen niet

alleen het huidige Friesland, maar het hele Nederlandse kustgebied tot aan Zeeland toe 'Frisia' werd genoemd. De Vechtstreek vormde in de zevende eeuw samen met andere delen van Midden-Nederland het grensgebied tussen het Frankische en het Friese rijk. Onze kennis hieromtrent reikt niet verder terug dan tot aan het begin van de zevende eeuw: We weten dat Utrecht, een oude Romeinse vesting, rond het jaar 630 werd beheerst door de Franken. De Frankische koning Dagobert I schonk toen namelijk een kerkje in Utrecht aan de aartsbischop van Keulen. Niet te achterhalen is, of het gezag van de Franken zich ook uitstrekte tot het gebied ten noorden van Utrecht. Misschien vormde de Rijn, die destijds langs Utrecht stroomde, de noordelijke grens van het Frankische rijk, dat zich vanuit het zuiden steeds verder noordwaards uitbreidde. Vanaf ca. 650 hebben de Friezen het in Utrecht voor het zeggen en naar we aannemen ook in de Vechtstreek, aangezien het kerngebied van de Friezen in het noorden en westen van ons land lag. Pas in 690 wordt Utrecht door de Frankische hofmeier Pippijn II heroverd, maar de Vechtstreek blijft waarschijnlijk Fries. Nog in hetzelfde jaar geeft Pippijn de Engelse missionaris Willibrord opdracht om vanuit Utrecht de Friezen tot het christendom te bekeren. De situatie blijft echter instabiel, want als Pippijn in 714 sterft, wordt Utrecht weer ingenomen door de Friezen onder aanvoering van de legendarische koning Radboud. Willibrord moet zijn toevlucht nemen tot het door hem zelf gestichte klooster Echternach (Luxemburg). Wanneer Radboud in 719 sterft, slaan de Franken terug; onder leiding van Karel Martel nemen ze niet alleen Utrecht in, maar bezetten ze ook een groot deel van het Friese rijk, namelijk het hele gebied tussen de Rijn en het Vlie (waar het 'Almere', zoals de Zuiderzee in die tijd werd aangeduid, uitmondde in de Waddenzee). Ook de Vechtstreek staat dan onder Frankische heerschappij. Willibrord keert terug naar Utrecht om zijn zendingsarbeid voort te zetten. De Franken zijn intussen niet meer te stuiten, want in 734 lijft Karel Martel ook het gebied tussen Vlie en Lauwers (de

huidige provincie Friesland) bij het Frankische rijk in. Utrecht en de hele Vechtstreek blijven voorgoed Frankisch.

ONZE KENNIS OMTRENT LIUDGER

Wat we over Liudger weten, hebben we hoofdzakelijk te danken aan de middeleeuwse levensbeschrijvingen, de z.g. heiligenlevens of *vitae* die aan Liudger gewijd zijn. De oudste *vita* van Liudger, waarop de latere gebaseerd zijn, werd omstreeks 845 geschreven door een zekere Altfried. (3) In de proloog vermeldt Altfried dat hij het leven van Liudger heeft opgetekend op verzoek van de monniken van het klooster Werden. Dit klooster (gelegen bij de huidige stad Essen in het Roergebied) was door Liudger zelf gesticht; na zijn dood in 809 werd hij er ook begraven. Dat de monniken van Werden juist aan Altfried vroegen om het leven van de stichter van hun klooster vast te leggen, was niet zo verwonderlijk. Altfried was de derde bisschop van Münster, het bisdom dat door Liudger was gesticht. Bovendien was Altfried een neef van Liudger. Zowel de opdrachtgevers als de auteur van de *vita* beschouwden Liudger als hun geestelijk vader. Zijn leven en werk moest anderen tot voorbeeld strekken, aldus Altfried in zijn proloog. Liudger wordt voorgesteld als een heilige, die vanaf zijn geboorte tot een leven in dienst van Christus was voorbestemd. De stijl en de bewoordingen die Altfried in deze levensbeschrijving gebruikt, vinden we ook in andere heiligenlevens uit die tijd. Dit betekent dat we Altfrieds 'Leven van Liudger' niet moeten lezen als een nauwkeurige, historisch verantwoorde biografie, maar in de eerste plaats als een getuigenis in een vorm die geheel paste in de traditie van de kerk in de middeleeuwen.

LIUDGERS AFKOMST

Altfried besteedt in de eerste hoofdstukken van zijn *vita* vrij veel aandacht aan de voorouders van Liudger. De familie waaruit Liudger voortkwam, behoorde tot de Friese adel. De *vita* begint met de geschiedenis van Wurssing, de vader van Liudgers vader Thiadgrim. Wurssing wordt beschreven als een aanzienlijk, rechtvaardig en principieel

man. Door zijn houding wekt hij de woede op van koning Radboud, die een moord-aanslag op hem beraamt. Wurssing wordt van dit plan tijdig op de hoogte gesteld en wijkt uit naar het land van de Franken. Daar worden hij en zijn familie in de katholieke leer onderwezen en tenslotte gedoopt. Als Radboud is gestorven en Karel Martel een groot deel van het Friese rijk heeft bezet (nl. in 719), keert Wurssing terug naar zijn vaderland. Karel Martel geeft hem zijn bezittingen in het land der Friezen terug. Wurssing vestigt zich op zijn vaderlijke erfgoed in Swesen bij Utrecht. (4) Hij raakt bevriend met Willibrord en helpt hem met diens werk.

Vervolgens vertelt Altfried het een en ander over de familie van Liudgers moeder Liaburg. Ook zij is van christelijke huize. Twee ooms van haar zouden de school van Willibrord in Utrecht hebben bezocht en de eerste Friezen zijn geweest die tot de geestelijkheid toetraden.

LIUDGERS OPLEIDING

Volgens Altfried waren de ouders van Liudger dus overtuigde christenen, die bovendien nauwe connecties onderhielden met de door Willibrord gestichte kathedraalschool in Utrecht. Toen Willibrord in 690 in Utrecht aankwam, herbouwde hij eerst het verwoeste kerkje, dat ooit door de Frankische koning Dagobert aan Keulen was geschonken. Dit was de St. Maartenskerk, de latere Dom. Daarnaast stichtte Willibrord ook een nieuwe kerk, gewijd aan Christus Salvator. Nadat Willibrord in 695 tot aartsbisschop der Friezen was gewijd, werd de Salvatorkerk de bisschopszetel. (5) Daarmee werd Utrecht voor de Engelse missie het belangrijkste steunpunt op het Europese vasteland. Engelse monniken, die het geloof wilden verbreiden op het continent, deden eerst Utrecht aan, alvorens zij verder landinwaarts trokken. Toen Liuger omstreeks 753 door zijn ouders aan de Utrechtse kathedraalschool werd toevertrouwd, ademde de school nog steeds een zeer Engelse sfeer uit. Aan het hoofd van de school stond abt Gregorius (Willibrord was in 739 overleden), een leerling van de eveneens uit Engeland

Neoromaanse schrijn uit 1910 met het gebeente van Liudger in de crypte van de Ludgeruskerk in Essen, Duitsland.

afkomstige missionaris Bonifatius. Regelmatig kwam er bezoek uit Engeland. Zo verhaalt Altfried van de komst van een zekere Alubert, die hier het geloof wilde verkondigen. Het bleek een geleerd man te zijn en Gregorius, die zelf de bisschopswijding niet ontvangen had, zag in hem een toekomstige bisschop voor Utrecht. Alubert ging terug naar Engeland om zich tot bisschop te laten wijden en Liudger reisde met hem mee. Liudger werd door de aartsbisschop van York tot diaken gewijd. Een jaar lang studeerde Liudger aan de kathedraalschool van York, die onder leiding stond van de beroemde geleerde Alcuin, die later adviseur werd van Karel de Grote. Later is Liudger voor een tweede keer naar York gegaan en verbeef hij drie en half jaar aan de school van Alcuin. Altfried vermeldt dat Liudger na zijn terugkeer uit Engeland grondig onderlegd was in de geestelijke wetenschappen en veel boeken had meegenomen.

DE ACHTERGROND VAN DE ENGELSE MISSIE

Voordat we nu ingaan op de zendingsarbeid van Liudger zelf, is het nodig om iets meer te zeggen over de aard van het Engelse christendom, waardoor Liudger gevormd is. Willibrord en zijn metgezellen waren afkomstig uit Noord-Engeland of Northumbria, zoals het gebied tussen de rivier de Humber en Schotland doorgaans werd aangeduid. In die tijd was Northumbria het machtigste koninkrijk op de Britse eilanden. Het gaf zowel in politiek als in cultureel opzicht de toon aan. Het christendom had vooral door toedoen van Ierse monniken vaste voet gekregen in Northumbria. Centraal in het Ierse christendom stond het kloosterleven. Het klooster was het regionale centrum van de geestelijke macht, niet de kathedraal of bisschopszetel, zoals in het Romeinse christendom het geval was. Het Ierse monniksleven had een sterk ascetische en charismatische inslag. Een van de idealen van de Ierse monnik was het zoeken van de eenzaamheid in den vreemde. Veel Ierse monniken verlieten vrijwillig hun woonplaats en leidden een rondzwervend bestaan. Samen met de drang om het geloof uit te dragen lag dit vrijwillige zwerversbestaan ten grondslag aan het zendingswerk van de Ieren. Deze kenmerken van het Ierse christendom (het kloosterleven en de zendingsdrang) vinden we ook terug in het door de Ieren gekerstende Northumbria. Vanuit de kloosters in Northumbria werden grote delen van Engeland gekerstend. Daarnaast ontwikkelden verschillende kloosters zich tot belangrijke centra voor onderwijs en wetenschap. Een van die kloosters was Ripon, gelegen in het tegenwoordige graafschap Yorkshire. In dit klooster had Willibrord een deel van zijn opleiding genoten (hij voltooide zijn opleiding in Ierland). Stichter van dit klooster en tevens leraar van Willibrord was Wilfried, een van de eerste bisschoppen van York, die als missionaris in verschillende delen van Engeland actief was geweest. Op een van zijn reizen naar Rome bracht hij de winter door bij de Friese koning Aldgisl en doopte hij verschillende Friezen.

Deze winter van 678-679 is slechts een korte episode uit het turbulente leven van Wilfried, maar zijn korte verblijf bij de Friezen zou een verklaring kunnen zijn voor de interesse die Engelse monniken in de daarop volgende jaren voor de lage landen aan de dag legden.

LIUDGER ALS GELOOFSVERKONDIGER

Aangestoken door het vuur van de Engelse geloofsijveraars wierp Liudger zich na zijn opleiding zelf op het zendingswerk. Een van de eerste taken die Alberik, die in 775 de leiding van de Utechtse kerk van Gregorius had overgenomen, aan Liudger opdroeg was de wederopbouw van het kerkje in Deventer. Dat kerkje was enkele jaren eerder gesticht door de Engelse missionaris Liafwijn of Lebuinus, die werkzaam was geweest in de IJsselstreek, het grensgebied tussen Franken en Saksen. Liafwijn was inmiddels gestorven en het kerkje door Saksen verwoest. Liudger herbouwde de kerk boven de plek waar Liafwijn was begraven. (6) In 777 reisden Alberik en Liudger naar Keulen. De aartsbisschop wijdde Alberik tot bisschop en Liudger tot priester. Hierna werd Liudger door Alberik aangesteld als missionaris in Oostergo, waar Bonifatius zo'n 25 jaar eerder om het leven was gebracht. Dit deel van Friesland hoorde blijkbaar niet alleen geografisch, maar ook kerkelijk nog steeds tot de buitengewesten van het Frankische rijk. Volgens Altfried was Liudger ongeveer zeven jaar in dat gebied werkzaam. In 748 organiseerden de Saksen onder aanvoering van hun hertog Widukind een opstand tegen de steeds verdergaande Frankische machtsuitbreiding. De Friezen sloten zich bij de Saksische opstandelingen aan en richtten hun woede daarbij ook tegen de door de Franken gesteunde geestelijken.

Liudger was gedwongen Oostergo te verlaten en maakte van de nood een deugd door een reis naar Italië te maken. Behalve Rome bezocht hij ook het beroemde benedictijnerklooster op de Monte Cassino. Nadat de Franken de opstand hadden neergeslagen en Karel de Grote een verdrag had gesloten met Widukind, keerde Liudger naar zijn vader-

land terug. Onder bescherming van Karel de Grote zette Liudger zijn missiewerk onder de Friezen voort, en wel in het gebied ten oosten van de Lauwers (de tegenwoordige provincie Groningen en het in Duitsland gelegen Ostfriesland). De situatie in dit door de Franken pas veroverde gebied was echter verre van rustig. Liudger en de zijnen moesten hun werk gedurende een jaar onderbreken, omdat Friezen in dat gebied hun onvrede met de Frankische overheersing onder meer uitten door kerken in brand te steken en de priesters te verjagen.

Nadat Karel de Grote de Saksen definitief aan het Frankische gezag had onderworpen, stelde hij Liudger 'tot herder aan in het westelijk deel van het Saksische gebied. (7) Liudger opereerde vanuit de plaats Mimi-gernaford, het latere Münster, waarvan hij in 804 bisschop werd. Tot zijn missiegebied behoorde niet alleen Westfalen in Duitsland, maar ook Oost-Nederland, wat onder meer blijkt uit de diverse schenkingen die door familie en vrienden van Liudger op de Veluwe en in de Achterhoek aan het klooster Werden zijn gedaan. Dit klooster had Liudger omstreeks het jaar 800 gesticht en - geheel overeenkomstig de Engels-Ierse traditie - bestemd als steunpunt voor de missie in Saksen, als centrum van geleerdheid en als laatste rustplaats voor zijn eigen gebeente. (8) Liudger stierf in 809, terwijl hij op bezoek was in één van zijn parochies, waar hij diezelfde dag de mis nog had opgedragen. Zijn graf bevindt zich tot op de dag van vandaag in de krypte van de kloosterkerk te Werden.

DE BETEKENIS VAN LIUDGER

Liudger is in ons land over het algemeen veel minder bekend dan zijn voorgangers Willibrord en Bonifatius. Dat is eigenlijk vreemd, omdat Liudger de eerste missionaris van eigen bodem was en in ons land bijvoorbeeld langer actief is geweest dan Bonifatius. De laatste heeft het grootste deel van zijn leven gewijd aan de opbouw en organisatie van de kerk in grote delen van Duitsland, met name in Hessen en Thüringen. In ons land verbleef hij slechts enkele jaren: Hij begon zijn loopbaan in 716 als medewerker

van Willibrord, maar vertrok een paar jaar later al naar Duitsland. Pas in 753 keerde hij als grijsaard terug naar Utrecht om een oude wens te vervullen, namelijk de Friezen tot het christelijke geloof te bekeren. Dat voor-nemen werd hem echter spoedig noodlottig: In 754 werd hij bij Dokkum vermoord. Daarentegen is Liudger vele jaren werkzaam geweest in zowel het noorden als het oosten van ons land. Daarmee voltooide hij min of meer wat de Engelse missionarissen Willibrord, Liawin en Bonifatius waren begonnen.

Daarnaast is Liudger als grondlegger van de kerk in het land van de Saksen ook een belangrijke figuur voor de Duitse kerkgeschiedenis. Vanuit Münster bediende hij een zeer groot gebied, waarbij zijn invloed tot in het tegenwoordige Oost-Duitsland reikte. In dit verband is vermeldenswaard, dat zijn broer Hildigrim geldt als de stichter van het bisdom Halberstadt (in de Harz in Oost-Duitsland).

LIUDGER EN DE VECHTSTREEK

De familie van Liudger bezat een aantal goederen in de Vechtstreek, waarvan Swesen, Liudgers geboorteplaats, er één was. Tot de andere erfgoederen behoorden vermoedelijk Attingahem en Werina (of Werinon), twee namen die reeds lang verdwenen zijn, maar die we waarschijnlijk wel in het Vechtgebied moeten zoeken. In de levensbeschrijving die Liudger over zijn leermeester Gregorius geschreven heeft, wordt van Bonifatius gezegd dat hij ten zuiden van het Almere predikte, onder andere in 'Attingahem bij de rivier de Vecht.' (9) De plaats behoort in de 11e eeuw nog tot de bezittingen van het klooster Werden. Volgens D.P. Blok zou het goed door de familie van Liudger aan het klooster geschonken zijn, zoals ook met andere erfgoederen was gebeurd. Blok neemt verder aan, dat Bonifatius in Attingahem een kerk gesticht moet hebben, omdat de plaats als uitvalsbasis dienden voor zijn zendingswerk in de Vechtstreek. Altfried vermeldt in zijn *vita* over Liudger dat deze in Werina een kerk had laten bouwen van zijn vaderlijk erfdeel. (10) Later komt de kerk van Werina in het

bezit van het klooster Werden, zoals blijkt uit een goederenlijst van het klooster uit ca. 900. (11) De vraag is natuurlijk, waar Attingahem en Werina nu ongeveer gelegen hebben. Vooral de ligging van Werina is omstreken. Interessant is de theorie van Blok, die voor het lokaliseren van beide plaatsen heeft gekeken naar de oudste kerken in de Vechtestreek en hun patroonheiligen. Twee plaatsen komen dan volgens hem in aanmerking: Loenen en Nederhorst den Berg. De kerk van Loenen is gewijd aan Liudger en zou voortgekomen kunnen zijn uit de kerk die Liudger in Werina had gesticht. Ook andere kerken die Liudger heeft gesticht, zijn later vaak aan hem gewijd. De door Bonifatius gestichte kerk in Attingahem zou een voorloper kunnen zijn van de kerk van Nederhorst den Berg, die gewijd is aan Willibrord. (12) Het is een mooie hypothese, want het zou betekenen dat de drie bekendste geloofsverkondigers van ons land ieder een kerk zouden hebben gesticht in het Vechtgebied: Willibrord in Utrecht, Bonifatius in Attingahem en Liudger in Werina. Meer dan een vermoeden kan het echter niet zijn. Daarvoor zijn de gegevens uit dat verre verleden helaas te schaars. Maar het blijft boeiend om historische gebeurtenissen van Europees belang te bezien vanuit een lokaal perspectief.

Jaap van Vredendaal

Noten:

1. H.K.M., 15e jaargang, no. 3 (1988), p. 55-60.
2. H.K.M., 4e jaargang, no. 4 (1978), p. 75.
3. Vita S. Liudgeri auctore Altfredo, uitgegeven door: W. Diekamp, Die Vitae S. Liudgeri (=Geschichtsquellen des Bisthums Münster, Bd. IV, Münster 1881). Een Nederlandse vertaling van de oudste vita werd verzorgd door I. Onings O.F.M., De heilige Ludgerus. De levensbeschrijving van Sint Liudger door Altfried (uitgave Geert Grote Genootschap no. 535, Den Bosch 1937).
4. 'in loco qui dicitur Suabsna iuxta Traiectum.' Zie verder mijn vorige artikel.
5. De Salvatorkerk vormde met de Maartenskerk een z.g. dubbelkerk. In de 10e eeuw verplaatste bisschop Balderik de bisschopszetel naar de Maartenskerk.
6. Het door Liawin gestichte en door Liudger herbouwde kerkje is de voorloper van de huidige Grote of Lebuinuskkerk in Deventer.
7. I. Onings, De heilige Ludgerus, p. 23.
8. Om dezelfde redenen stichtte Willibrord het klooster Echternach en Bonifatius het klooster Fulda (W.-Duitsland).
9. Liudger, Vita S. Gregorii (Monumenta Germaniae Historica SS XV, ed. O. Holder-Egger, Hannover 1887): 'Attingahem iuxta fluvium Fehta.'
10. 'secus mare in loco qui vocatur Werina.'
11. Rheinische Urbare II, Urbare der Abtei Werden (ed. R. Köttschke, p. 73): 'An UUerinon thiū kirica endi al that gilendi.'
12. Voor de verdere argumentatie van Blok over de ligging van Attingahem en Werina verwijs ik naar: D.P. Blok, Iets over de geschiedenis van Nifterlakee (in: Jaarboekje Nifterlake 1962) en D.P. Blok, De historische en geografische situatie van Liudgers geboortestreek Nifterlake (in: Liudger 742-809. De confrontatie tussen heidendom en christendom in de Lage Landen. Uitgegeven bij de Bataafsche Leeuw in 1984). Volgens de mededeling van Altfried lag Werina bij de zee ('secus mare'). Sommigen zien in Werina daarom het Friese Wierum aan de Waddenzee. In het goederenlijstje van Werden staat Werinon echter vermeld tussen bezittingen in het noordelijke stroomgebied van de Vecht (o.a. Naarden en Muiden). Met de zee zou ook het Almere bedoeld kunnen zijn, reden waarom anderen Werina lokaliseren bij Muiderberg.

Wat was NIWIN?

Enige tijd geleden kreeg ik een paar foto's in handen welke op 29-7-1948 in Maarssen waren genomen van de NIWIN-dag. Het betrof een rondgang van het Huzaren van Boreel-muziekkorps o.l.v. de heer D.C. Wisman.

De foto's zijn gemaakt door de toenmalige directeur van het postkantoor de heer Kusters.

NIWIN werd opgericht 21-11-1946 en heette voluit Stichting Nationale Inspanning Welzijnsverzorging Indië. Voorzitter was ZKH Prins Bernhard.

Niwin deed dus de Welzijnsverzorging van het gehele Nederlandse volk voor onze jongens in het voormalige Nederlands Indië. Men organiseerde acties zoals loterijen, sportwedstrijden, fancy-fairs en rookwedstrijden om geld in te zamelen, waarvan dan weer artiesten en gezelschappen werden uitgezonden. Er werd filmapparatuur gekocht, boeken, sportartikelen en kantine-wagens.

Er was een nauwe samenwerking met de Dienst Welzijnszorg, Protestants Interkerke-

lijk Thuisfront, Katholiek Thuisfront, Limburgs Thuisfront, De Band Nederlands Indië en vanaf 1949 Thuisfront Humanitas. Verder hield men ook nog inzamelingen van boeken en tijdschriften.

Op 15-11-1951 is men er mee gestopt.

De NIWIN heeft dus op 5 dagen na 5 jaar bestaan en in die tijd zamelde men 7.000.000 gulden in van particulieren en kreeg men 15.300.000 gulden subsidie.

Op de foto's zien we dat er wel een en ander is veranderd sedert die tijd.

Op de achtergrond van de foto van de Raadhuisstraat de winkel van Arie van der Hoven (zonnescherm).

Raadhuisstraat.

Emmaweg.

Daarnaast rechts ook met zonnescerm slagerij Tebbens, daarnaast kapper De Wijs en daarna het pand van sigaren-magazijn Demoed.

J. Veenstra

Reacties van lezers

Betreft: Geschiedenis van de gemeente Maarssen in de crisistijd, 1925-1930 (2), 15e jaargang no. 4, febr. 1989.

Voor degenen, die bovengenoemde periode bewust hebben meegemaakt, is het lezen van het gedetailleerde relaas van de heer Heus een waar genoegen; voor de jongeren en voor degene, die later in Maarssen zijn komen wonen, het kennis nemen van een interessant verleden.

Ik veroorloof mij een enkele opmerkingen resp. aanvulling bij de tekst, met name bij de hoofdstukken 2.2. (blz. 80) en 2.3 (87 en 88), waar ir. W.C. van Kuyk genoemd wordt als directeur van de Kininefabriek. Dat is namelijk niet juist. Ir. Van Kuyk was van 1917-1945 directeur van de N.V. Plaatwerkerij en Verzinkerij (v/h Bammens). Het was niet ir. Van Kuyk, maar de heer

Th.S. van Linge, zoon van dr. A.R. van Linge, die begin 1930 nagenoeg tegelijk met ir. Homan van der Heide (eind 1929) werd benoemd tot directeur van de N.V. Nederlandse Kininefabriek (zie ook op blz. 81 - overzicht onder liberale staatspartij 'De Vrijheidsbond').

Verder mis ik een tweetal, m.i. toch wel belangrijke zaken, t.w.:

- de ingebruikname van het nieuwe gymnastiekgebouw aan de Gaslaan (1932?). In zijn toespraak wenste de commissaris van de Koningin de gemeente Maarssen geluk met de verkrijging van één der modernste gymnastiekgebouwen in den lande;
- de oprichting van de afd. Maarssen van de Vereniging 'Volksonderwijs'; deze afdeling groeide uit tot een grote en hechte organisatie, die zich met succes inzette voor het openbaar onderwijs.

De heer Heus noemt in zijn relaas de overlijdensdata van een aantal belangrijke notabelen. Ik mis hierbij 3 september 1934, de dag waarop dr. A.R. van Linge overleed.

J.H.H. Heuschen

CAFE-RESTAURANT

„GEESBERGE”
aan de Vecht
MAARSSSEN

voor al
uw bruiloften en partijen

Michel en Cokky Heinsius
Zandpad 23 - Maarssen
Telefoon: 03465-61 435

AANNEMERSBEDRIJF

BRINKHOF

- * Nieuwbouw
- * Verbouw
- * Onderhoud
- * Renovatie

Machinekade 6
MAARSSSEN
Tel.: 03465-6 14 56

Van Dwarsdijk tot Zwanenkamp

Van grachtenpand tot boerderij

Uw makelaar
Uw verzekeringsadviseur

Maarssen - Raadhuisstraat 31 - tel.: 64 644
Maarssenbroek - 'Bisonstaete' Bisonspoor 1211 - tel.: 67 791

Zet de tijd even stil voor een bezoek aan Café Ome Klaas.

Aan de Vecht, in een historisch stukje Maarssen, ligt Café Ome Klaas. Een café met een traditie die terug gaat tot 1780. Daar kunnen de stamgasten van Ome Klaas u alles over vertellen. Onder het genot van een borrel of tijdens een partijtje biljart. Overdag en in de kleine uurtjes. In Café Ome Klaas kent gezelligheid geen tijd.

Misschien wilt u eens spelen op Nederland's oudste kegelbaan. Of heeft u iets te vieren met vrienden of familie? Ome Klaas maakt van uw partijtje een feestelijke avond. Met een Oud Hollandse maaltijd, barbecue of een koud buffet. Of wellicht heeft u zelf een smakelijke suggestie. Als u van te voren even belt, zorgen wij dat alles naar wens is.

Café Ome Klaas **Al gezellig sinds 1780.**

Langegracht 43, Maarssen. Tel. 03465 - 61409.